

Marijana Hameršak

objavljeno u programskoj knjižici uz predstavu Čarobnjak iz Oza redateljice Saše Broz, ZKM, 2021.

Čarobnjaka iz Oza u povijesnoj perspektivi

Svi znamo za Čarobnjaka iz Oza, pitanje je međutim kojeg Čarobnjaka iz Oza znamo. Filmskog, kazališnog, knjižnog, iz kojeg izdanja, iz koje predstave, iz kojeg desetljeća, pa i stoljeća.

Čarobnjak iz Oza Lymana Franka Bauma na hrvatski je jezik prvi put preveden tek 1977. godine, gotovo osam desetljeća nakon prvotiska. No, tom su prijevodu, objavljenom u znamenitoj biblioteci Vjeverica s prepoznatljivim stiliziranim ilustracijama Zlatka Boureka, prethodili različiti susreti s *Čarobnjakom iz Oza*. Jedan od njih bio je putem jugoslavenske distribucije istoimenog filma Victora Fleminga iz 1939 godine. Taj film, poznat po dojmljivoj upotrebi boje, glazbi i, naravno, Judy Garland u ulozi Dorothy, dodatno je vezivao Baumov roman, koji je u međuvremenu stekao status američkog dječjeg klasika, uz američki kulturni kontekst. S druge strane, u obratu stvari, biblioteka Vjeverica još je 1963. godine objavila lančani prijevod sovjetske varijante *Čarobnjaka iz Oza*. Radi se o hrvatskom prijevodu slobodnog prijevoda, ustvari obrade, *Čarobnjaka iz Oza* koju je napisao matematičar, kasnije proslavljeni ruski dječji pisac Aleksandr Volkov, a koja je inicijalno objavljena u Sovjetskom Savezu iste godine kada u Sjedinjenim Američkim Državama izlazi ekranizacija Baumova romana. Konačno, gotovo četvrt stoljeća prije prvog prijevoda izvornika na hrvatski jezik, Zagrebačko kazalište lutaka imalo je na repertoaru Baumova *Čarobnjaka iz Oza* u dramatisaciji i režiji Vojmila Rabadana, koja stoji na početku do danas neprekinutog niza kazališnih uprizorenja tog djela u hrvatskom kontekstu.

Spomenuti *Čarobnjaci iz Oza* otvaraju pitanja medijskih transfera, hladnoratovskih kulturnih refleksija i ambivalencija, odnosa između izvornika,

prijevoda i adaptacija, razlika i sličnosti između priča, stvarnih i pretpostavljenih čitatelja i gledatelja. Ostavljajući, međutim, ova i druga pitanja po strani, prigodom najnovijeg udomljavanja *Čarobnjaka iz Oza* u hrvatskom kontekstu, čini se korektnim povijesni kotač zakotrljati još dalje u prošlost i vratiti se na početak, prije svega Baumovu predgovoru *Čarobnjaku iz Oza*.

U tom predgovoru, za kojim ćemo uzalud tragati u nekim novijim hrvatskim izdanjima, Baum izlaže načela nove, u njegovoj terminologiji, moderne bajke koja bi bila usklađena s potrebama suvremene djece, preciznije, s predodžbama djetinjstva koje su početkom 20. stoljeća cirkulirale književnim i drugim tekstovima. U opoziciji prema dominantno utilitarnim vizijama djetinjstva iz 19. stoljeća, djetinjstvo se u okviru tih predodžbi vezivalo uz pojmove igre, bezbrižnosti, pa i autonomije, u ime koje se djecu sve više izdvajalo iz svijeta odraslih. Usporedo, djeca su se u okviru modernizacijskih procesa, sve više uključivala u formalne i kontinuirane formate podučavanja, što je također širilo prostor za razumijevanja književnosti koja nisu bila opterećena pedagoškom ili nekom drugom pragmatičnom funkcijom.

Vodeći se logikom da obrazovanje suvremene djece uključuje dovoljno moralne poduke, Baum u predgovoru *Čarobnjaku iz Oza* bajkama za djecu u zadatak daje samo zabavu. Dijete, smatra Baum, od bajke treba i traži samo zabavu te se, nastavlja Baum, rado odriče plejade uvijek istih likova duhova, patuljaka i vila poznatih iz Grimmovih i Andersenovih bajki, kao i, kako ih naziva, jezovitih i strahovitih događaja koje su autori ugrađivali u bajke da bi im dali dojmljivu pouku. Ne odričući važnost Grimmovim i Andersenovim bajkama, dapače priznajući im da su, njegovim riječima, usrećile više dječjih srca nego li sve druge tvorevine ljudskog duha, Baum je *Čarobnjakom iz Oza* u ime pretpostavljenih potreba suvremenog djeteta težio stvoriti modernu bajku u kojoj su, kako je formulirao u predgovoru, „zadržana čuda i radosti, a izostavljene patnje i mōre“. Za razliku od Baumove predodžbe djeteta kao bića igre i zabave koju dijeli s mnogim svojim suvremenima, i koja je dapače karakteristična za 20. stoljeće

općenito, Baumovo razumijevanje bajke teže se uklapa u dominantne pravce promišljanja tog žanra u 20. i 21. stoljeću, zbog čega se uostalom njegov *Čarobnjak iz Oza* u relevantnim književnopovijesnim pregledima, unatoč autorovoj intenciji i brojnim dodirnim mjestima sa žanrom bajke, najčešće ipak vezivao uz dječji roman i fantastiku.

Čarobnjak iz Oza od bajke je doduše nesumnjivo uvelike nasljedovao jednostavan, izolirajući i sublimirajući stil koji karakteriziraju predmeti od čvrste materije (npr. porculana, zlata) i prodorne boje (npr. jarko crvene kuće i mostovi), stalni brojevi i formulaični izrazi (četrdeset vukova koji padoše mrtvi, limari su Drvosječu popravljali tri dana i četiri noći i sl.) te stvari i živa bića od metala ili u bojama metala (npr. Limeni Drvosječa, srebrne cipelice, zlatna kapa). Kao priča o pustolovinama junaka koji uz pomoć pomagača dolazi do željenog cilja, *Čarobnjak iz Oza* i strukturno je blizak žanru bajke. Međutim, tu su i brojna mjesta razlike između kanonskog oblika bajke i *Čarobnjaka iz Oza*. Primjerice, Dorothy Kansas napušta nakon što je čvrsto usnula, što je postupak koji je karakterističan za žanr fantastične dječje priče. Osim toga, poput mnogih junaka fantastične dječje književnosti 20. stoljeća, a za razliku od junaka bajke koje pustolovina često odvodi do trona, Dorothy se na kraju svojeg putovanja vraća na početak, kući u Kansas, i k tomu u čarapama. Konačno, i to je možda iz perspektive povijesti ideja najzanimljiviji Baumov odmak od bajke, čudesno se u *Čarobnjaku iz Oza* vrlo često, osobito kada ima strukturnu, a ne dekorativnu funkciju, rastače, prokazuje i racionalizira. Oz je običan smrtnik iz Oklahome koji se uspješno služi trikovima, a zelenilo Smaragdno grad tek je opsjena, učinak zelenih naočala. U tom ključu, Strašilo, Lav, Drvosječa, pa i Dorothy, koja se kući vraća uz pomoć čarobnih srebrnih cipelica koje je nosila ne znajući za njihove moći, tragaju za onim što već imaju u sebi ili sa sobom, ali da toga nisu svjesni. Čuda za kojima oni kreću u potragu, ne nalaze se izvan njih. Ona su dio njih i to Baumova *Čarobnjaka iz Oza* čini pričom koja osim što, kako se često može čuti, ističe

važnost zajedništva i zajedničkog djelovanja, naglašava i važnosti poznavanja sebe i sagledavanja vlastitih mogućnosti.